

УДК 37.035.4(477)

О.Й. ВОЙТАНОВИЧ, Запорізький національний університет

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Ключові слова: правова свідомість, правова культура, правове виховання, правова держава, принципи права, фактори, правові цінності, удосконалення

Українська держава знаходиться на шляху формування соціальної правової держави, хоча в ст.1 Конституції України закріплений той факт, що Україна вже є суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою. Зазначене положення Основного Закону є нормою-декларацією, що ставить перед українським народом таку високу мету. У свою чергу, формування правової держави прямо пов'язане із формуванням правової культури її громадян, оскільки тільки свідоме дотримання принципу верховенства права більшістю громадян дозволить побудувати цілісну систему правової держави. Все це обумовлює необхідність і актуальність теоретичного дослідження механізму та особливостей правового виховання громадян України в сучасних умовах.

Різні аспекти формування правової культури, включаючи правове виховання, досліджували у своїх працях такі вчені як В.Д. Бабкін, В.В. Головченко, О.О. Ганзенко, С.Г. Дробязко, А.П. Засць, О.В. Зайчук, В.Н. Карташов, М.І. Козюбра, С.І. Максимов, О.А. Менюк, О.Г. Мурашин, О.В. Петришин, П.М. Рабінович, В.П. Сальников, А.П. Семітко, О.Ф. Скакун, О.В. Скрипнюк, С.С. Сливка, С.М. Тимченко, Ю.І. Тодика, Л.Г. Удовика, Є.І. Федик, М.В. Цвік та інші науковці, праці яких і стали науковим підґрунтям даного дослідження. Аналіз різних підходів до поняття правової культури та правового виховання дозволив

сформулювати мету даної наукової публікації, яка полягає у виявленні особливостей правового виховання громадян України в сучасних умовах (а саме, позитивних та негативних факторів, які впливають на формування правової культури особи). Наукова новизна роботи полягає у формулюванні конкретних пропозицій щодо удосконалення існуючих та запровадження нових способів правового виховання.

Як справедливо зазначає С.Г. Дробязко, в даний час у нашому суспільстві навряд чи хто сумнівається в крайній необхідності істотного підвищення рівня культури взагалі, і особливо правової культури. Але для того, щоб зрозуміти справжню роль культури правової, глибину її величі і основні напрями підвищення її рівня в контексті формування соціальної правової держави і правового громадянського суспільства необхідно, по-перше, виходити з природи загальної культури і специфіки культури правової; по-друге, з найбільш значущих чинників, які її обумовлюють; по-третє, з сутності права, його принципів, принципів правової держави і громадянського суспільства; по-четверте, з глобальних завдань, що стоять перед державою і суспільством. Термін «культура» (від лат. cultura – обробка, виховання, освіта, шанування, поклоніння, розвиток) сприйнятий усіма науками, у тому числі і юриспруденцією, і використовується в якості категорії, що виражає найвищий рівень узагальнення, кульмінаційний «зріз» того, що являє собою культура в кожній окремій сфері та суспільстві в цілому [1, с.10–11].

Сутність правової культури безпосередньо зумовлюється природою права як регулятора інтегративного, що виражає загальносоціальну політичну справедливість у системі принципів і норм, які точно визначають коло суб'єктів права, їх юридичні права, обов'язки і гарантії з метою забезпечення соціального прогресу. Правова культура – це «світіння» права, його сутності, змісту, форми (джерел), принципів, закономірностей. Вона – апогей

правового руху, його розвитку та реалізації [1, с.11–12].

У силу інтегративного характеру права правова культура акумулює в собі культуру політичну, економічну, екологічну, моральну і всі інші численні види культури, на які «протягається» право, фіксуючи їх підвалини в процесі упорядкування суспільних відносин певної сфери. Якщо загальна культура уособлює все краще в суспільстві, то правова культура відображає цінності найбільш значущих явищ і процесів, оскільки саме вони потребують правового упорядкування, державного захисту. Будучи юридичною формою відображення культури, найбільш важливих її сфер, правова культура стає не просто різновидом культури взагалі, а її квінтесенцією, суперкультурою, вінцем культури в цілому, відображенням найціннішого, благородного, делікатного, тонкого, прекрасного, найважливішого в духовному і матеріальному світі. Таким чином, підсумовує С.Г. Дробязко, правова культура – це сяйво юридичного мистецтва, можливого у формуванні, розвитку і функціонуванні права як системи. Вона являє собою систему відтворення правових цінностей, що виражаються в реальній стійкій прогресивній правовій свідомості, істинному сприйнятті і розвитку правових принципів і заснованих на них систематизованих юридичних актів, які встановлюються і які виконуються згідно із засадами правової законності та правового порядку [1, с.12–13].

Відтворення правових цінностей здійснюється перш за все і головним чином шляхом неухильного дотримання принципів права (соціально-правових та власне – правових) як у процесі створення правових норм, так і проведення їх у життя. До соціально-правових принципів відносяться: морально-правові (справедливість, свобода, рівність, братерство, безпека, гласність, гуманізм, віротерпимість, захист соціально слабких, поєднання особистих і суспільних інтересів, стимулювання соціально корисної активності особистості); політико-правові (народовладдя, само-

врядування, політичний плюралізм, поділ влади, поєднання інтернаціонального та національного, інтересів регіону та центру); економіко-правові (економічний плюралізм, паритетність форм власності, свобода конкуренції, антимонополізм, свобода підприємництва, вільна праця, оплата по праці, безпека праці, сприяння розвитку середнього класу); еколого-правові (охорона навколишнього середовища, раціональне використання природних ресурсів); власне правові (точність у визначенні кола суб'єктів права, їх юридичних прав, обов'язків, гарантій; єдність прав і обов'язків; формальна визначеність юридичних норм; презумпція невинуватості; юридична відповідальність за провину; відповідність покарання тяжкості, небезпеці вчиненого; принцип, згідно із яким закон, що встановлює посилення юридичної відповідальності, зворотної сили не має; невідворотність відповідальності за скоєне правопорушення; системність у правовому регулюванні; законність; правопорядок) [1, с.12–15].

В.Н. Карташов і М.Г. Баумова представляють правову культуру у вигляді сукупності всіх юридичних цінностей, що утворюють продуктивно-позитивний пласт в правовому житті окремих людей, їх колективів, класів, шарів, соціальних груп і суспільства в цілому. Таким чином, правова культура – це різновид духовно-матеріальної культури, яка являє собою сукупність юридичних цінностей, відображає якісний стан правової системи (ступінь досконалості та ефективності права, правосвідомості і юридичної практики), рівень правового розвитку особистості (її ідей, переконань, знань, установок, умінь, навичок, дій тощо), забезпечує юридичну комунікативність, впорядкованість і керованість суспільних відносин (економічних, політичних тощо), законність і правопорядок, прогресивно впливає на формування всіх сфер життєдіяльності суспільства, окремих індивідів, їх колективів, організацій, всього населення [2, с.8–9].

Одним із основних способів формування правової культури громадян є правове вихо-

вання. Так, С.І. Максимов зазначає, що в наукових дослідженнях останніх років, проведених вченими, підкреслюється, що правове виховання – це цілеспрямована, систематична діяльність держави, її органів і посадових осіб, громадських об'єднань і колективів з формування та підвищення правової свідомості та правової культури, певна система правових знань, умінь, навичок, правового мислення, відчуття права, законності, поваги до права і закону, до тих соціальних цінностей, які регулюються та охороняються правом і законодавством. Для ефективності воно має бути: системним, систематичним, цілеспрямованим і організованим [3, с.231–233].

Продовжуючи дослідження проблем правового виховання та формування правової культури, С.І. Максимов на першому рівні правосвідомості виділяє його духовно-ментальне ядро, яке включає такі елементи, як цінності, ідеали і загальне праворозуміння, які виражаються в розумінні значимості прав людини, їх обсягу і ступеня захищеності. Це певне «метафізичне» ядро правосвідомості та правової культури в цілому. Інший зріз правосвідомості має соціологічний окрас, він включає рівень розвитку правової свідомості населення, і тому він багато в чому залежить від того, наскільки глибоко правовою свідомістю суспільства засвоєні такі правові феномени, як цінність прав і свобод людини і громадянина, цінність правової процедури в цілому і при вирішенні різних суперечок зокрема, розуміння необхідності пошуку компромісів у ситуації наявності різноспрямованих інтересів тощо, наскільки є поінформованим в правовому відношенні населення, його окремі соціальні, вікові, професійні та інші групи, яке емоційне ставлення населення до закону, суду, різних правоохоронних органів, юридичних засобів і процедур, яка установка громадян на дотримання (або, навпаки, недотримання) правових розпоряджень і т.п. [4, с.118–119].

Серед факторів правовиховного впливу правове виховання займає центральне місце, як направляючий елемент системи загального

виховання особистості. Але в реальному житті часто більш вагомий правовиховний вплив на людину здійснюють інші інститути і явища суспільного життя. Наприклад, фундамент правової культури закладається в сім'ї за допомогою морально-етичного виховання дитини, оскільки повага до прав і свобод іншої людини є, по суті, моральною категорією. Величезне значення відіграє особистий приклад батьків у сфері правової поведінки (починаючи з регулярного переходу вулиці тільки на зелене світло світлофора), а також вплив соціального оточення – друзів, однокласників, сусідів. Не менш сильний вплив на правосвідомість індивіда здійснює інформаційний простір взагалі, і Інтернет зокрема. Легкий доступ до будь-яких інформаційних ресурсів (включаючи ті, що пропагують культ насильства і жорстокості, аморальну поведінку, правовий нігілізм) ускладнює правове виховання особистості, змушує шукати інноваційні способи формування її правової культури.

Таким чином, правова культура особистості формується під впливом соціальних умов, системи суспільних зв'язків і відносин, ціннісно-нормативних орієнтацій. На її розвиток і становлення впливає, в першу чергу, навколишнє буття самого індивіда, його близьке і далеке оточення. Суспільна правова культура озброює індивіда необхідними правовими знаннями, знайомить з конкретними правовими поняттями і категоріями. Правова культура суспільства визначається як сукупність правових цінностей, які визнані і реалізуються в конкретному суспільстві, а також як якісний стан правового життя суспільства, яке характеризується високим рівнем захисту прав і свобод людини, ефективною діяльністю правоохоронних органів і судової системи, активною участю громадян у правозахисній діяльності. Фундаментом суспільної правової культури є правова ідеологія як сукупність теорій, концепцій про належний стан держави і права, ефективний механізм захисту прав і свобод людини, необхідні для нормального розвитку суспільства правові ідеали і цінності.

Відсутність ідеологічної основи для формування національної правової культури виявляється в тому, що в ст.15 Конституції України прямо закріплено: «Жодна ідеологія не може визнаватися державою як обов'язкова» [5]. Таким чином, в Основному Законі української держави фактично встановлено заборону на визнання будь-якої ідеології, в тому числі і правової, в якості загальнообов'язкової. З одного боку, Конституція захищає суспільство від можливого повторення тоталітарного панування комуністичної ідеології. Але з іншого боку, таке положення Конституції України призводить до регламентованої правом відсутності загальновизнаної ідеології розвитку держави взагалі. Плюралізм ідеологій на практиці призводить до їх протистояння і фактичного розколу українського суспільства.

Таким чином, формування правової культури громадян України відбувається в умовах ідеологічної невизначеності, яка посилюється триваючою економічною кризою, негативним впливом процесів глобалізації.

На формування правової культури громадян впливає ряд позитивних і негативних факторів, серед яких:

- політичні фактори (особистий приклад провідних політиків, їхні висловлювання і заклики, програми політичних партій, результати виборів до вищих органів державної влади тощо);

- економічні фактори (інформація про загальний стан національної економіки та перспективи її розвитку, ступінь впливу держави на економічні процеси, конкретні програми економічного розвитку, створення нових робочих місць, захист вітчизняного виробника і т.п.);

- соціальні фактори (рівень життя громадян і перспективи його поліпшення, ступінь соціального захисту окремих категорій населення, потенціал пенсійного забезпечення, якість соціального законодавства і т.п.);

- культурні фактори (загальний рівень культури суспільства, залучення громадян до загальнолюдських цінностей, розвиток духо-

вності, захист дітей та молоді від поширення культу насильства і жорстокості, порнографії та расової нетерпимості, конкретні програми розвитку національної культури, кінематографа, театру і т.п.).

Не зменшуючи значимість перерахованих вище факторів, слід зазначити, що основний вплив на формування правової культури громадян здійснює якість національного законодавства, рівень його реалізації та застосування, тобто ефективна робота судових, правоохоронних та адміністративних органів державної влади; ступінь захисту прав і свобод людини. Іншими словами, людина буде поважати державу і право тільки тоді, коли вони будуть надавати їй реальні і дієві інструменти реалізації та захисту її прав, свобод та інтересів. У даному контексті умови формування правової держави і правової культури особистості фактично збігаються. Це, насамперед:

- доступність і неупередженість правосуддя, реальне виконання рішень суду, гласність судових процесів;

- ефективна робота Конституційного Суду, який стоїть на сторожі принципу верховенства права;

- прозорість, оперативність і законність в роботі правоохоронних органів (відсутність або мінімізація фактів корупції, незаконного притягнення до юридичної відповідальності, перевищення влади та службових повноважень);

- безкомпромісна боротьба з корупцією (реальне притягнення осіб, викритих у корупційних діяннях, до суворої кримінальної відповідальності у вигляді реальних строків позбавлення волі з довічним позбавленням права обіймати державні посади чи посади в органах місцевого самоврядування);

- максимальне відображення результатів роботи судових і правоохоронних органів у засобах масової інформації, оперативне правове інформування громадян про зміни в національному законодавстві;

- збільшення кількості центрів безкоштовної юридичної допомоги, залучення до їх ро-

боти студентів вищих навчальних закладів юридичного профілю.

З метою формування правової культури громадян необхідним є удосконалення форм і способів правового виховання, а саме:

– більш активне використання можливостей Інтернету для проведення правової агітації і пропаганди (правове інформування в соціальних мережах, створення тематичних груп на форумах з обговорення правових питань, способів захисту прав і свобод людини тощо);

– розвиток різних форм участі громадян в охороні громадського порядку подібно до добровільних народних дружин (громадських об'єднань з охорони громадського порядку);

– створення всеукраїнської дитячо-молодіжної організації, в якій буде максимально забезпечено залучення дітей і молоді до спортивного, творчого способу життя, розвиток комунікативних здібностей, формування аналітичного розуму і високих моральних якостей підростаючого покоління (за зразок можна взяти існуюче об'єднання «Спас» у Запорізькій області, яке здійснює виховання дітей та молоді в традиціях запорізького козацтва);

– розвиток мережі «Юридичних клінік» при всіх вищих навчальних закладах з можливістю надання он-лайн консультацій в Інтернеті і публікацією типових консультацій у спеціалізованому друкованому виданні (наприклад, журналі «Юридична консультація для всіх»);

– державна підтримка виробництва вітчизняних художніх і документальних фільмів, присвячених діяльності судових та правоохоронних органів; фільмів, що демонструють безглуздість протиправного способу життя, невідворотність покарання за вчинення злочину.

Зазначений перелік перспективних напрямів удосконалення форм і способів правового виховання не є вичерпним, оскільки механізм формування правової культури громадян допускає застосування будь-яких, не заборонених законом, засобів, інструментів впливу на правосвідомість особистості.

Таким чином, аналіз понять правової культури суспільства, правової культури особистості та правового виховання дозволяє зробити висновок про те, що по своїй суті індивідуальна правова культура є позитивною правосвідомістю у дії – сукупністю позитивних правових установок на повсякденну правомірну поведінку, повагу до прав і свобод інших громадян, судової влади та правоохоронної системи, держави і права в цілому. Сформульовані пропозиції щодо удосконалення форм і способів формування правової культури громадян вимагають втілення в реальну юридичну практику. Перспективність подальшого дослідження даної теми не викликає сумнівів, оскільки формування індивідуальної правової культури і правової культури суспільства в цілому є складним процесом, який залежить від багатьох умов, і на який впливає велика кількість об'єктивних і суб'єктивних факторів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дробязко С. Г. Понятие правовой культуры и основные направления повышения ее уровня в условиях формирования социального правового государства и правового гражданского общества / С. Г. Дробязко // Проблемы формирования и развития правовой культуры белорусского общества : материалы круглого стола (3–5 февраля 2005 г.). – Минск : МИТСО, 2005. – С. 10–15.

2. Карташов В. Н. Правовая культура: понятие, структура, функции : монография / В. Н. Карташов, М. Г. Баумова. – Ярославль: ЯрГУ, 2008. – 200 с.

3. Максимов С. І. Правове виховання в сучасних дослідженнях: проблеми й перспективи : Проблеми правового виховання в сучасній Україні («Круглий стіл») / С. І. Максимов // Проблеми законності. – 2009. – Вип. 103. – С. 228–233.

4. Максимов С. І. Правове виховання як чинник формування національної правової культури / С.І. Максимов // Вісник Нац. юрид.

акад. України імені Ярослава Мудрого. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: 2012. – № 3 (13). – С. 117–119. <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
 5. Конституція України : від 28.06.1996 р.

Войтанович О. Й. Особливості правового виховання громадян України в сучасних умовах / О. Й. Войтанович // Форум права. – 2014. – № 4. – С. 55–60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2014_4_12.pdf

Аналізуються поняття правової культури суспільства, правом культури особистості та правового виховання. Виділяються позитивні і негативні фактори, які впливають на формування правової культури громадян. Відзначається, що формування правової культури громадян України відбувається в умовах ідеологічної невизначеності, яка посилюється триваючою економічною кризою, негативним впливом процесів глобалізації. Формулюються пропозиції щодо удосконалення форм і способів правового виховання особистості в сучасних умовах.

***

Войтанович А.И. Особенности правового воспитания граждан Украины в современных условиях

Анализируются понятия правовой культуры общества, правовой культуры личности и правового воспитания. Выделяются позитивные и негативные факторы, которые влияют на формирование правовой культуры граждан. Отмечается, что формирование правовой культуры граждан Украины происходит в условиях идеологической неопределенности, которая усугубляется продолжающимся экономическим кризисом, негативным влиянием процессов глобализации. Формулируются предложения относительно усовершенствования форм и способов правового воспитания личности в современных условиях.

***

Voitanovich A.I. Features of Legal Education of Citizens of Ukraine in Modern Conditions

The concepts of legal culture of a society, legal culture of the person and legal education are analyzed. The positive and negative factors are allocated which influence formation of legal culture of the citizens. It is marked, that the formation of legal culture of the citizens of Ukraine occurs in conditions of ideological uncertainty, which is aggravated by a proceeding economic crisis, negative influence of processes of globalization. The offers concerning improvement of the forms and ways of legal education of the person in modern conditions are formulated.

Форум